

pedig alapvetően az általános nyelvfejlődési tendenciák hatásának kitett névmodellekhez való igazodás szabja meg.

A kötetet bőséges irodalomjegyzék (245–55), tárgy- és helynévmutató (257–63, ill. 265–76), valamint angol nyelvű összefoglaló (277–83) zárja.

3. TÓTH VALÉRIA változástipológiai elemzése alaposan végiggondolt elveken nyugvó, igen következetes logikát alkalmazó, a településnevek változásaiban erős rendszerszerűséget kimutató feldolgozás, amely a HOFFMANN ISTVÁN-féle helynévleírási modell szemléletét követve új elemzési szempont érvényesítésével sikeresen gazdagítja is azt. A felvázolt tipológiai rendszerezés alapelveinek kidolgozása, valamint az egyes változástípusokat illusztráló településnévi példák történetének részletező bemutatása mögött érzékelhetően végig ott húzódik a szerző helynévtörténeti adattárak és szótárak készítése közben a helynevek nyelvi viselkedését illetően szerzett alapos ismeretanyaga. TÓTH VALÉRIA hangsúlyozottan strukturális szemléletet követve dolgozza ki a településnevek változástipológiáját, hiszen a határozott, éles válaszvonalakkal elkülönített csoportokból felépülő rendszerezések alapját ez az elméleti keret tudja leginkább megteremteni. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy a szerző talán legfontosabb végkövetkeztetése, miszerint a településnevek változási irányait a már meglévő helységnevek modellhatása befolyásolja leginkább, ha megfogalmazásában különbözik is, de tartalmában a lényegyet tekintve mégiscsak összeegyeztethető a kognitív nyelvészetnek a konvencionalizálódott nyelvi minták hatásáról vallott nézetével. TÓTH VALÉRIA saját szempontjából végső soron ugyanúgy a nyelvrendszerbeli és a nyelven kívüli valóság által biztosított tényezők befolyásának bonyolult összjátékát figyeli meg a nyelvi folyamatok működésének hátterében, mint a kognitív irányzat képviselői, igaz, ők inkább az utóbbi tényezőegyüttes hatásának elsődlegességét hangsúlyozzák. TÓTH VALÉRIA munkája kétségkívül termékenyítően hat majd a helynevek viselkedésének strukturális szemléletű, illetve más megközelítésmódot alkalmazó leírásában egyaránt.

BÖLCSKEI ANDREA

KOVÁTS DÁNIEL: SÁTORALJAÚJHELY HELYNEVEI ÉS TÖRTÉNETI TOPOGRÁFIÁJA

A Sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum Füzetei 6.

Sátoraljaújhely, 2008. 520 lap

1. Az 1940-es években SZABÓ T. ATTILA által indított helynévgyűjtő-mozgalom az 1960-as években újból erőre kapott; ennek eredményeként láttak napvilágot a nagyszabású megyei gyűjtéseket tartalmazó kötetek. E nagyívű vállalkozás sorába illeszthető KOVÁTS DÁNIEL munkássága is, aki NAGY GÉZÁVAL és SZÜCS ISTVÁNNAL az 1960-as években maga is bekapcsolódott a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Sátoraljaújhelyi járás neveinek gyűjtésébe (vö. BALASSA IVÁN – KOVÁTS DÁNIEL: Sárospatak határának helynevei. Sárospatak, 1997: 5). KOVÁTSNAK a gyűjtés tapasztalataival kapcsolatosan jelentek

is meg akkoriban írásai (Gyűjtőmunka a sátoraljaújhelyi járásban. *NyudÉrt.* 70: 384–5; A belterületi nevek kérdéséhez. *MNyTK.* 160: 169–71 stb.), s az élőnyelvi gyűjtéssel párhuzamosan a 18–19. századi források egy részének feldolgozását is magára vállalva adta közre a zempléni kéziratok térképek teljes anyagát (SERES PÉTERNÉ – KOVÁTS DÁNIEL: *Földrajzi nevek a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár kéziratok térképein.* Miskolc, 1977–9). A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei gyűjtés eredményeként elsőként NAGY GÉZA kötetét vehettük kézbe (A magyarországi Bodroghöz földrajzi nevei. *Bodroghözi Füzetek* 6–8. Pácin, 1994), majd néhány év után a „Sárospatak határának helynevei” (BALASSA-KOVÁTS, *Sárospatak*, 1997) és „Az abaúji Hegyköz helynevei” (KOVÁTS, *Sátoraljaújhely*, 2000) című névtárakat, s az ez utóbbiakkal szoros kapcsolatban álló jelen kötetet is, amely Sátoraljaújhely és a hozzá csatolt három község, Károlyfalva, Rudabányácska és Széphalom helynévkincsét mintegy 5600 szócikkben tartalmazza. E sorozat a szerzők szándéka szerint Sárospatak és Sátoraljaújhely történeti és modern kori, élő névállományát öleli fel azonos módszerrel feldolgozva és azonos elrendezésben (5). Az egyes kötetek alapvetően egyező elvek szerint épülnek fel: az alkalmazott helynév-meghatározás, a szócikkek struktúrája, az adatok közrebocsátásának módja (szöveghű közlés, szövegkörnyezet beemelése), illetve a települések határának tágabb (azaz nem közigazgatási értelemben, hanem a határhasználat szerint való) értelmezése teremti meg a vizsgált területek egységes forrásközlését. Az azonos elvek mellett megegyezik a célkitűzés is: a tudományosság igényein túlmenően a művelt nagyközönség érdeklődésének is igyekeznek eleget tenni a közétevéők. Az egyes kötetek ugyanakkor bizonyos vonatkozásokban el is térnek egymástól: Sárospatak kapcsán a szerzők a külterületi neveket veszik sorba (a belterület neveit BALASSA IVÁN külön munkában adta közre: *Sárospatak történeti helyrajza a XVI–XX. században.* Miskolc–Sárospatak, 1994), a Hegyköz településeit bemutató könyv a bel- és külterület neveit egyaránt magában foglalja, jelen kötet pedig a bel- és külterület helynevei mellett történeti topográfia is egyben (5).

2. A Sátoraljaújhely helyneveit tartalmazó munka bevezető fejezete bemutatja a gyűjtési előzményeket, a feldolgozott forrásokat (s azok jegyzékét), illetve a település rövid, vázlatos történetét, névállományának (belterületi neveinek) jellemzőit, a történeti topográfia mibenlétét, az alkalmazott helynévterminust, a névanyag közzétételének módját, s végül az alaptérképeket.

Sátoraljaújhely belterületének, illetve központjainak, főbb részeinek, utcáinak áttekintése (10–5) kapcsán az olvasóban megerősödhet a gyanú, hogy egy-egy település (vagy kisebb földrajzi egység, táj) névanyagának kialakulását, a névrendszer elmozdulásait a nyelven kívüli tényezők (a településtörténet változásai, földrajzi fekvése stb.) erőteljesen befolyásolhatják, ahogyan arra a szerző maga is utalást tesz: „Mint minden településnek, Sátoraljaújhely névállományának kialakulásában is meghatározó szerepet játszik földrajzi fekvése, valamint lakóinak történelmi útja” (8).

Az ezzel szoros összefüggésben álló egység a belterület névállományának jellemzőit a történetiség tükrében mutatja be (16–22): a szerző az utcanevek névadásával, változásával, illetve a jellemző névtípusokkal ismerteti meg az olvasót. A főként a helynevekben megjelenő szemantikai tartalomra fókuszálva elsőként a hajdani főbb településrészek, majd az ezekből fokozatosan kiépülő újkori utcaszerkezet alakulását követhetjük figyelemmel.

A névtársorozat darabjai egyneműek abban az értelemben (is), hogy a HOFFMANN ISTVÁN által a mikrotoponimákra kidolgozott tipológia helynév-meghatározásán (Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen, 1993: 33–41) alapulnak. Nem tér el ettől a sátoraljaújhelyi helyneveket közreadó kötet sem; úgy tűnik, ez a névfelfogás látszott a leginkább igazodni a szerző korábbi helynévgyűjtői tapasztalataihoz (23). A helynevek effajta értelmezése ugyanis lehetőséget teremt arra, hogy a névgyűjtő a lehető legtágabban értelmezze a helynév fogalmát, beemelve így a névtárba a forrásokban előforduló, „névszerűnek” tekinthető összes adatot, illetve minden olyan lokális megnevezést (pl. intézménynevet), amely tájékozási pontként szolgál (25). Ez a definíció alapvetően a névhasználók oldaláról közelíti meg a kérdést: mit tartanak maguk a beszélők (illetve a közösség egyes tagjai) névnek. E felfogás KOVÁTS DÁNIEL egy korábbi írásában is fölbukkant: akkor a belterületi szóbeli helynevekkel kapcsolatosan vélekedett úgy, hogy azok körét „nem szabad [...] mesterségesen leszűkítenünk” (A belterületi nevek kérdéshez. MNyTK. 160: 170).

2.1. A kötet egybeállításának alapját jelentő forrásokat két nagyobb csoportra bonthatjuk (a jegyzéket l. 33–48): egyrészt a történeti okiratokra, melyeknek többségét a helyi s az országos levéltári, múzeumi gyűjtemények anyagai és az ezidáig kevésbé hasznosított források (a helyi sajtó termékei, képeslapgyűjtemények, földrajzi szakirodalom, illetve szépírók munkái) képezik. A felhasznált források másik csoportját az élő névanyagot tartalmazó gyűjtések jelentik: ezek korábbi kéziratos és kiadott szakdolgozatokat hasznosítanak (6–7).

2.2. Az ilyesfajta terjedelmes és részletező helynévanyaghoz nélkülözhetetlenek az 1:10 000-es és az 1:25 000-es méretarányú térképek, amelyek több szempontból is megkönnyítik az olvasó tájékozódását: egyrészt az alkalmazott ábrázolás újszerűsége folytán (ti. a megszokott számozás helyett a helynevek kiírva szerepelnek rajtuk), másrészt azzal, hogy az egyes szócikkek végén utalás található a megfelelő térképszelvényre. A kötet nagy számban közöl illusztrációkat s egyéb térképeket is: a szócikkek között helyet kaptak régi térképrészletek, képeslapok, fotók, légifelvételek képei is. Szerepeltek több okból is szerencsés, hiszen az olvasó tájékozódhat a különböző korokban fel-tűnő denotátumok jellegéről, és akár nyomon is követheti a denotátumvonatkozás változását. Más oldalról e közlésmód igen szemléletes is teszi a kötetet, amint azt például a Sátoraljaújhely belterületét s a települést környező hegyeket ábrázoló 1848-ban készült rajzok is mutatják (8–10).

3. A helynevek szótárában Sátoraljaújhely, illetve három csatolt település (Károlyfalva, Rudabányácska, Széphalom) névanyaga követik egymást, s ezek előtt állnak a táj és a megye megnevezéseinek szócikkei. Az egyes települések egységeiben a település neve, a belterület, majd a külterület helyneveinek szócikkei ábécérendben sorakoznak. A szótár nem pusztán magukat a névadatokat, hanem azok szövegkörnyezetét is közli. Az effajta közlésmód több szempontból is szerencsés megoldás lehet: egyrészt azért, mert az adatokat a forrás kontextusában tárja elénk, ami legtöbbször nélkülözhetetlen a névadat pontos értelmezéséhez, másrészt pedig azért, mert ezáltal feloldja a közzétételt annak terhe alól, hogy az olykor nehezen elhatárolható névtestet kiemelje az iratokból (ahhoz, hogy a helynevek esetében ez sokszor mennyire nem könnyű feladat, l. RESZEGI KATALIN: A régi hegynevek névterjedelmének kérdéséről. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH

VALÉRIA szerk., Helynévtörténeti tanulmányok 3. Debrecen, 2008: 135–44). A névtár a korábbi helynévgyűjtések közléseit – azáltal, hogy nem pusztán névadatokat ad közre, hanem egyúttal történeti topográfiát is tartalmaz, azaz a forrásoknak a denotátumra vonatkozó részleteit is közli – jócskán túl is haladja. KOVÁTS DÁNIEL abban a tekintetben is jó megoldást választott, hogy szótárába a szomszédos települések helynevei közül is beemelte azokat, amelyek valamilyen módon kapcsolatba hozhatók Sátoraljaújhellyel, illetve lakóinak helynévhasználatával. Ez az eljárás egyrészt abból a megfontolásból fakad, hogy egy-egy település határa az évszázadok során folyamatosan változhatott, s így nem szorosan a jelenlegi közigazgatási határ jelentette a kiindulópontot a név- és adatgyűjtés során; másrészt olyan határos területek neveit is tartalmazza ennek révén a névtár, amelyeket több település lakói is használtak az idők során.

A szócikkek felépítése az alábbi rendet követi: az előnyelvi forma (ha van ilyen), illetve ennek ragos alakjai után következnek az időrendben álló történeti adatok, amelyeknél világosan elkülönítve szerepelnek – minthogy ezek jellegüknél fogva könnyen lokalizálhatók – a térképi nevek (27). A történeti adatok időrendjébe ágyazva, de külön megjelölve szerepel a PESTY FRIGYES-féle helynévgyűjtésben feltüntetett névalak. A PESTY-féle gyűjteménynek a magyarországi Bodroghköz, a Hegyköz, valamint Tokaj-Hegyalja északi területére vonatkozó közlését egyébként ugyancsak KOVÁTS DÁNIEL adta közre (Sárospatak és Sátoraljaújhely környéke Pesty Frigyes helynévtárában. Sátoraljaújhely, 1998).

Az egyes szócikkek végén találjuk meg a névhez fűzött megjegyzéseket s olykor az etimológiát (28), illetve azt, hogy az adott helynév mely térképszelvényen szerepel. Az azonos helyet jelölő, de eltérő névváltozatok külön szócikkbe kerültek, erre a szerző – ugyancsak a szócikkek végén – utalással hívja föl a figyelmet. A kötet végén állnak a mutatók: a települések listája, a közszói elemek értelmezése és mutatója, s végül a térképek jegyzéke. Sajnálatos, hogy a névtárhoz nem készült el a helynevek összmutatója, amelyet akár tovább lehetett volna differenciálni név- és szóalakmutatóra, illetve címszó- és névelemmutatóra, nagymértékben megkönnyítve ezáltal a későbbi névtani vizsgálódásokat.

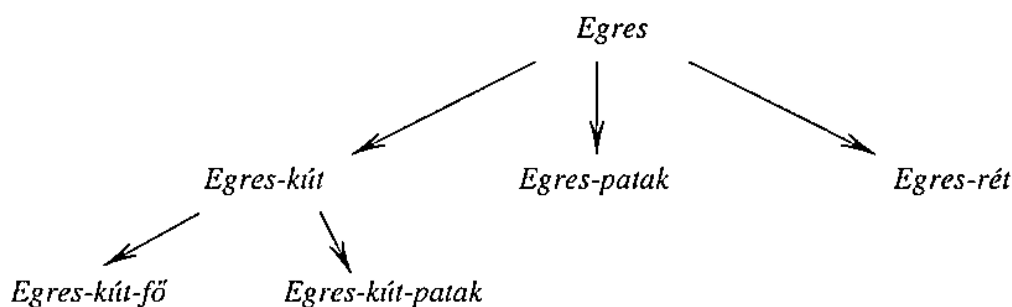
4. A sátoraljaújhelyi, illetve az ezt megelőzően közreadott sárospataki helyneveket és a hegyközi települések névanyagát tartalmazó köteteket a nyelvtörténeti-névtani kutatások hasznosíthatják leginkább. E névkincs felhasználhatóságára a korábbiakban már többen is tettek kísérletet. A belterületi nevek változásával például BALASSA IVÁN foglalkozott (Az utcanevek változásai Sárospatak példája alapján. MNyTK. 209: 402–6; Sárospatak város helyneveinek néhány jellegzetessége. In: BALASSA IVÁN szerk. Sárospatak történeti helyrajza a XVI–XX. században. Miskolc–Sárospatak. 1994: 252–7; Történeti tanulságok. Uo. 258–61). KOVÁTS DÁNIEL a Sárospatak helynévkincsében fellelhető főbb hangtani, alaktani és lexikális változásokat tekintette át (Változatok és változások Sárospatak helynévkincsében. MNyTK. 209: 301–5), egy másik írásában pedig Sátoraljaújhely nevének alakulását vizsgálta (Sátoraljaújhely nevének változatairól. Névtani Értesítő 25: 34–6).

A változástípusok a Sátoraljaújhely helyneveit tartalmazó szótár névanyaga alapján még tovább árnyalhatók: a történetiségben előfordulnak például olyan irányú elmozdulások, melyek során a helynevek más helynévfajtába kerülhetnek át. Újhely határában a régiségben adatolt *Füz-kút* 'forrás' jelentésű név például utóbb 'szántó'-ként adatolható, vagy az ugyancsak az újhelyi határban felbukkanó *Kácsárd* helynév előbb 'szőlőbirtok', majd a 20. században 'tanya, határrész' jelentésekben kerül elénk. A névhasználók tehát

olykor nem vesznek tudomást a denotátum változásáról, s ettől függetlenül továbbra is az adott néven említik a területet.

A több száz évet átfogó névtár lehetőséget biztosít különféle névtípusok változásának vizsgálatára is, azaz annak a felderítésére, hogy a különböző korokban milyen szemantikai és morfológiai struktúrák jellemzik a helyneveket, s ezeket milyen jelentésbeli és alaki módosulások érintették. Az effajta elemzés nem hagyhatja figyelmen kívül azt, hogy a névállomány igen heterogén természetű, minthogy különféle forráscsoportok adatait egyesíti. Míg ugyanis a történeti névanyag alapjául a különféle, főként 18–19. századi térképek, telekkönyvek, tagosítási iratok, jegyzőkönyvek stb. szolgálnak, addig a modern kori névkorpusz egybeállításához az adatközlőktől lejegyzett névadatok jelentik elsősorban az alapot. E különböző korú, eltérő forrástípusok s az ezekből származó adatok azonban más-más használati értékkel rendelkeznek. Maga KOVÁTS DÁNIEL is utalt arra egy korábbi írásában, hogy a különféle forrásokban gyakorta más-más névváltozatok szerepelnek, s a helynevek gyakran eltérő lexikális-morfológiai szerkezettel, hangalakokkal bukkannak fel bennük, s „a változatok írásbeli megjelenése a lejegyző személyétől, helyzetétől, funkciójától és – ezzel összefüggésben – a dokumentum jellegéből magyarázható” (MNYTK. 209: 302). Az egykori Árpád-kori falu, *Ágócs* nevéből kialakuló *Ágócs-puszta* helynév adatsora például első pillantásra arra utal, hogy a kiinduló *Ágócs* névforma másodlagosan földrajzi köznévvé egészült ki a használat során. Sokkal valószínűbb azonban, hogy a *puszta* utótagú alakulat (amelyet a mai közösség sem használ) csupán az írásbeliségben, térképeken, hivatalos(nak tekintett) dokumentumokban, egyfajta egyértelműsége törekvés jegyében született meg és hagyományozódott tovább ezen a névhasználati síkon.

A változástípusok bemutatásával párhuzamosan az újhelyi anyag kitűnő terepet nyújt a névbokrosodás vizsgálatához is. E jelenség figyelhető meg például a korai adatlású *Egres* helynév kapcsán is: az alapnévből szintagmatikus szerkesztéssel alakultak az *Egres-kút*, *Egres-patak*, *Egres-rét* másodlagos nevek. Az *Egres-kút* alapnévként föltűnik az *Egres-kút-fő* és az *Egres-kút-patak* alakulatokban is (1. ábra).

1. ábra: Az *Egres* helynév névbokra

Ha a névbokor tagjainak névtári adatsorát, forrásait tekintjük, azt tapasztalhatjuk, hogy az *Egres-patak* feltehetően nem valós névforma, minthogy a forrásközlés effajta alakban nem is igen említi („1693: *Ujhely* hidnak való *Egres* nevű folyóvíz és annak *fűz* *kút* felé való folyássa”; 345). A gyanú ugyanígy az *Egres-kút-patak* adattal kapcsolatban

is fölmerülhetne, ám ebben az esetben a modern kori névgyűjtés igazolja a névforma tényleges használatát.

A változástípusok felderítése mellett kitűnő forrásul szolgálhat a névtár a helynevek állandóságával kapcsolatos kérdések körüljárására is. A szótárt fellapozva számos esetben tapasztalhatjuk, hogy egyes helynevek a korai időktől kezdődően adatolhatók (pl. *Bibérc* kiemelkedés neveként, *Long* erdőnévként), míg mások csupán az újabb időben keletkezettek (*Szúnyog-sziget* 'sziget', *Hordós-kút* 'forrás' stb.). A helynevek állandóságát vagy éppenséggel változékonyságát leginkább a helynévfajták szerinti elemzés mutathatja meg leginkább. A néveltűnés, illetve a névkeletkezés ügye viszont talán akkor válhat igazán szembetűnővé, ha a vizsgálatot az egyes forrástípusok – azaz például a határjárások, jegyzőkönyvek vagy az újkori tagosítási iratok – szerint végezzük el. A néveltűnés esetei között tarthatjuk számon például az 1800-ban adatolt *Szénégető-oldal* helynevet vagy a csupán a 19. században felbukkanó *Karika* tónevet, továbbá a *Károlyfalusi-rét* adatot.

5. Az itt bemutatott adattárnak és az ehhez hasonló igen alapos névgyűjteményeknek a jelentősége megítélésem szerint abban rejlik, hogy egy-egy település vagy kisebb földrajzi egység névrendszerének vizsgálatához igen jó alapanyagot kapunk belőlük; ennek elemzése általános érvényű megállapításokhoz is elvezethet bennünket. A gondosan egybeállított névtárak felhasználásáról másrészt a nyelvészeti-névtani kutatások mellett a helytörténet, a történeti földrajz, az etnográfia és a művelődéstörténet sem mondhat le: ennek fontosságát látva KOVÁTS DÁNIEL az említett tudományterületek szempontjait is szem előtt tartva állította össze munkáját.

PÁSZTOR ÉVA

SEBESTYÉN ZSOLT
KÁRPÁTALJA TELEPÜLÉSEINEK TÖRTÉNETI HELYNEVEI
Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza, 2008. 236 lap

SEBESTYÉN ZSOLT könyve közel 500 mai és egykori kárpátaljai település helyneveit tartalmazza. A szerző számos korábbi írásában találkozhattunk már hasonló gondos munkával, többek között a SZABÓ T. ATTILA helynévtörténeti gyűjtésének egyik közzevőjeként megjelentetett, Kis- és Nagyküküllő, Szilágy és Torda megye régi földrajzinévanyagát tartalmazó kötetekben. Ezúttal azonban a gyűjtő és a közzevő szerepét is ő tölti be.

A bevezetésben rövid tájékoztatást olvashatunk e történeti helynévtár összeállításának megvalósulási feltételeiről, a gyűjtés munkálatairól.

A helynevek két korszakból származnak: első rétegük az 1850–60-as évekből, másik pedig a 20. század első éveiből. Mivel a mai ukrán településnevek is szerepelnek benne, a másfél évszázad névanyaga egyszerre ad szinkrón és diakrón metszetet Kárpátalja